

stičkog pokreta, a što je bila tema posljednjeg poglavlja (407-434). Pri tomu su izrazito važnu ulogu imali hrvatski studenti koji su, iz različitih razloga, studirali na stranim sveučilištima, gdje su se upoznavali s brojnim novitetima, koje su potom nastojali prenijeti preko kolega u Hrvatsku. Glavno sredstvo širenja tih novih ideja bile su brojne novine i studentski časopisi, koje su nerijetko i sami uređivali te izdavali.

Tijekom istraživanog razdoblja studenti su naročito važnu ulogu imali u nastanku hrvatskog modernističkog pokreta, kojeg je prvenstveno karakterizirao kritičan stav prema cjelokupnom društvu te zahtjev za slobodom mišljenja. Njegovi predstavnici doživljavali su sami sebe kao onu generaciju koja će učiniti presudni otklon od tradicionalnih obrazaca mišljenja i vrijednosti. S obzirom na to da su glavni predstavnici ovih novih ideja u kulturi ujedno bili i snažno politički angažirani, to je ubrzo rezultiralo snažnom spregom između ova dva aspekta društvenog razvoja, pa je modernistički pokret s vremenom sve jače pokazivao karakteristike jačanja nacionalizma i "skretanja u desno", a raslojavanje političkih stranaka pred Prvi svjetski rat snažno je utjecalo i na različite sukobe na kulturnoj sceni. No, mora se istaknuti kako je svima bilo zajedničko nastojanje širenja kulture među niže društvene slojeve i snažno aktivističko djelovanje među njima.

U skladu sa svime navedenim, na kraju ovoga prikaza djela autorice Tihane Luetić, može se tek zaključiti kako ono predstavlja vrlo vrijedan i zanimljiv istraživački poduhvat, koji će nesumnjivo poslužiti kao temelj za brojna buduća istraživanja, a s obzirom na značajan historografski doprinos koji donosi po pitanju razvoja intelektualne elite hrvatskog društva tijekom početnih faza njegove modernizacije, zasigurno će predstavljati nezaobilaznu literaturu pri istraživanju njegovog formiranja u cjelini.

Ivan Hrستیć

Magical Healing. Magic, Ritual, and Medical Therapy from Antiquity until Early Modern Period, ur. Ildikó Csepregi – Charles Burnett, Micrologus' Library, sv. 48, Florence 2012., str. 221.

Zadnje izdanje serije Micrologus' Library posvećeno je problematici magičnog liječenja od antike sve do ranog novog vijeka. Kao rezultat konferencije iz 2006. godine, koja se održala na Warburgovom Institutu, zbornik ne nudi sveobuhvatan pregled tematike, već komparativnu analizu fenomena magičnog liječenja tijekom stoljeća. Osim kronološkog faktora, naglašen je i geografski aspekt, jer se prilozi protežu od Mezopotamije, preko Grčke i Rima, sve do Zapada, te čitatelj može dobiti uvid i u određene obrasce prijenosa magičnog liječenja iz kulture u kulturu. Koristeći se raznim izvorima: arheološkim nalazima, umjetničkim djelima, književnim i vjerskim tekstovima, medicinskim knjigama, zapisima čuda i sličnim crkvenim tekstovima, autori ukazuju na mogućnosti novih interpretacija magičnog liječenja. Izdanje se sastoji od predgovora, devet članaka, biografija autora i indeksa imena i predmeta.

U predgovoru (3-12) urednica Ildikó Csepregi daje pregled stanja istraživanja magičnog liječenja i ponovnog interesa znanstvenika za tu tematiku. Magično liječenje definira kao pojam koji obuhvaća više fenomena kao što su: učena medicina, religiozno liječenje te magija i narodna medicina. Većina medicinskog znanja u srednjem vijeku rezultat je spisa sačuvanih iz grčko-rimskog perioda, prije svega iz tradicije Hipokrata i Galena. Najznačajnija tradicija koja se očuvala i transformirala tijekom stoljeća je kult grčkog boga medicine Eskulapa. Uz njega se veže i fenomen povezanosti između medicine i svetih prostora poput hramova, a kasnije crkava, spilja, svetih izvora, bunara, itd., koji su se koristili za ritualna liječenja. Ritual je još jedan aspekt magičnog liječenja koji je izrazito značajan pri proučavanju ovog fenomena, a nije bio karakterističan samo za magove i "svete" liječnike, već su i svjetovni liječnici koristili rituale. Izvori poput hagiografija, knjiga o magiji ili popisa ljekovitog bilja ukazuju i na

drugačije poglede na liječenje, ovisno o tome je li narator tih djela pacijent ili doktor. Na kraju predgovora autorica daje pregled svih radova u knjizi.

Profesor Židovskih studija na sveučilištu u Exeteru, Siam Bhayro, autor je prvog članka *He shall play with his hand, and you shall be well: Music as Therapy in 1 Samuel 16:14-23* (13-31). U njemu se referira na biblijski citat iz prve knjige o Samuelu, u kojem su glazba i liječenje direktno povezani. Prijašnje istraživanje tog citata nije ponudilo bogatije objašnjenje od toga da sama melodija ima terapeutsko djelovanje te da glazba smiruje živce. Autorov je cilj usredotočiti se na sistem vjerovanja Šaulovih službenika. Prvi dio članka posvećen je glazbi kao načinu liječenja od prethistorije (primjeri šamana u srednjoistočnoj Aziji) do Grčke (zapisi Pitagore i njegovih sljedbenika). U drugom dijelu članka fokus autorova interesa je na glazbenom instrumentu – liri te njezinom prijenosu i značaju u kulturama Mezopotamije, Egipta, Levanta i Grčke. Dok je zadnji i ključni dio članka analiza dva biblijska odlomka iz prve knjige o Samuelu, gdje, fokusirajući se na povezanost između glazbe i proročanstva, autor ukazuje na razlike prema mentalnim bolestima u naraciji između naratora teksta i likova u priči te uvođenje Davida kao proročanske figure u dvorski život. Prema njemu, tradicija proroka koji mogu liječiti mentalne bolesti putem glazbe, održala se i proširila i u kasnijim židovskim tekstovima, primjerice u tekstovima nađenim u Qumranu.

Autor drugog članka, Gideon Bohak, predsjednik je odjela Židovske kulture na sveučilištu u Tel Avivu. U svom članku *From Qumran to Cairo: The Lives and Times of Jewish Exorcistic Formula. With an Appendix by Shaul Shaked* (31-53) počinje s analizom tekstova koji su sačuvani u drugom hramskom periodu. No, posebno se fokusira na primjer, ili kako ga on definira, polu-primjer (zato jer je sačuvan samo fragment) teksta iz kairske Genize, koji sadrži egzorcističku formulu. Prvi dio je posvećen samom fizičkom stanju u kojem se tekst očuvao, dok u drugom djelu pokušava utvrditi tekstualni prijenos egzorcističke formule, budući da je od ranije ta formula poznata iz Qumrana te zato autor daje komparaciju između ta dva teksta i utvrđuje sličnosti između njih. U dokazivanju između sličnosti ta dva teksta koristi se i formulama koje se nalaze na mezopotamskim posudama. Zadnji dio članka sadrži dodatak Shaula Shakeda, znanstvenika sa Židovskog Sveučilišta u Jeruzalemu, u kojemu daje opis i prijevod dotične formule na mezopotamijskim posudama.

Autorica Vivian Nutton, profesorica povijesti medicine na University Collegeu u Londonu, u članku *From Noah to Galen: a Medieval Latin History of Medicine* (53-71) daje primjer teksta sačuvanog u rukopisu *Vaticanus latinus 2378*. Taj rukopis, koji je nastao u Bologni između 1341. i 1375., sadrži najveći broj galenskih studija sačuvanih u srednjem vijeku. Autorica u prvom dijelu donosi jedan od tih tekstova na latinskom originalu, u drugom njegov prijevod na engleski jezik te u konačnici analizu teksta. Sam tekst se bavi poviješću medicine od Noe do Aelija Galena (poznatiji kao Galen iz Pergama), životom Hipokrata te popisom glavnih učitelja medicine u antici te uspoređuje taj tekst s židovskim medicinskim tekstovima o prvenstvu židovske medicinske tradicije nad grčkom.

Árpád Miklós Nagy, predsjednik Odjela grčke i rimske antike Muzeja primijenjene umjetnosti u Budimpešti i profesor klasične filologije na sveučilištu u Pečuhu, predstavlja problematiku amuleta i dragog kamenja koji su korišteni u svrhu liječenja. Članak *Daktylios pharmakites. Magical Healing Gems and Rings in the Graeco-Roman World* (71-107) započinje analizom dragog kamenja iz arheološke i ikonografske perspektive. Nakon toga daje uvid kako se drago kamenje koristilo u liječničke svrhe. Cilj je njegova članka preispitati generalne postavke historiografije oko amuleta, dragog kamenja i njihove primjene u liječenju. Glavno pitanje je definicija i kontekst magičnog dragog kamenja. Autor tvrdi da distinkcija između "religioznog" i "magičnog" dragog kamenja u periodu antike (prije svega Egipta) je nejasna. Također upozorava na potrebu uporabe ne samo arheološkog materijala, već i pisanih izvora – antičke, čarobnjačke literature i čarobnjačkih papirusa, u dešifriranju konteksta amuleta i dragog kamenja. Autor predlaže da se fokus makne s termina magičnog dragog kamenja i

stavi naglasak na vrste talismana koji su se koristili u liječenju tijekom antike. Na temelju dvije grupe izvora, iz klasične Atene i Lukijanovog opisa magičnog prstenja, ukazuje na njihovu primjenu tijekom antike. Zaključuje da bi se taj fenomen trebao promatrati kao produkt kontakata kultura tijekom helenističkog perioda.

Sljedeći članak ostaje u istoj geografskoj regiji te se fokusira na kipove u grčkoj i rimskoj kulturi i njihovoj primjeni u liječenju. Autorica Maria Elena Gorrini profesorica je klasične arheologije na Sveučilištu u Paviji, njezin interes su herojski kultovi i svetišta u Grčkoj. Cilj je članka utvrditi ulogu kipova, u prvom redu sportskih i ratnih heroja, u magičnom liječenju te pokušati razumjeti kontekst koji je doveo do vjerovanja u njihovu "učinkovitost" pri liječenju. Njezin glavni primjer je Teagen s Tas(os)a, koji je smatran najpoznatijim liječničkim kipom. Iako sam kip nije sačuvan, na mjestu gdje se nalazio nađeni su ostaci kulta poput životinjskih žrtava, novčanih priloga, itd. Autorica naglašava da se takav tip kulta u kojem osoba koja je štovana nije božanskog podrijetla, već ljudskog, čini čudnim; no takvih sličnih primjera – heroja sportaša – ima diljem Male Azije. Pitanje koje se nameće je zašto su ti sportaši bili štovani? Jedan od glavnih razloga jest da Olimpijske igre nisu bile samo sportska priredba, već i svojevrsni sveti festival. Također, postojalo je vjerovanje u božansko podrijetlo izvanrednih sportaša (tako je npr. Heraklo je smatran Teagenovim ocem). Važnu ulogu je imalo i proročište u Delfima, koje je podržavalo kultove sportaša. No, i dalje je otvoreno pitanje kako su njihovi kipovi dobili liječničke moći? Argument je da nisu sportaši-heroji izvor te moći, već kipovi *per se*. Veza između sportaša-heroja i Herakla ključna je u toj liječničkoj ulozi, budući da je Heraklo poznat kao nepobjediv borac i pobjednik nad demonima. Ipak, najveći utjecaj na percepciju sportaša-heroja kao liječnika, dolazi od toga što su sportaši doživljavani kao iznimno zdravi ljudi. Drugi dio članka je posvećen sličnom tipu liječitelja, a to su vojni heroji, te autorica na primjeru uporabe kipova Hektora i Protezilaja razmatra razvoj novog tipa kulta. Zanimljivo je da se s tim novim tipom kulta pojavljuje i nova dimenzija pri liječenju, a to je uporaba snova. Kao i sportaši, ratnici su postali štovani zbog svojih "nadjudskih" snaga u borbi. Zbog toga im je i pridodana vrijednost liječenja.

Urednica ovog izdanja te znanstvenica sa Srednjoeuropskog sveučilišta (Central European University) u Budimpešti, Ildikó Csepregi, objavila je članak *Changes in Dream Patterns between Antiquity and Byzantium: The Impact of Medical Learning on Dream Healing* (131-147). Autorica uočava povezanost između predodžbi zajednica i snova. Na primjeru liječničkih metoda koje su se razvijale tijekom antike i Bizanta ispituje njihove predodžbe u snovima. Inkubacija, jedna od metoda liječničke prakse, sadržavala je spavanje i san kao centralni dio metode liječenja. Spavanje na svetom tlu (hramu ili kasnije u crkvi) davalo je pacijentu priliku da se kroz san izliječi. Kako se metoda inkubacije razvijala, tako se i "imaginarij" snova mijenjao. Dok je u grčkim primjerima inkubacije pacijent-spavač zamišljao bogove kao kirurge sa znanjem o travama, napicima, prehrani i previjanju, u kršćansko-bizantinskim primjerima sveci su zamišljeni kao profesionalni doktori. Situacija iz stvarnog života, veza između doktora i pacijenta te promjene u istoj, prenesena je u svijet snova, u kojem pacijent doživljava istu takvu situaciju, no, liječničku ulogu preuzeo je svetac. Autorica zaključuje da su promjene u medicini te razvoj bolnica kao institucije utjecali na oblikovanje obrazaca sna.

Ostajući u istom žanru, to jest onome snova i liječenja, Gábor Klaniczay, profesor na istom sveučilištu, donosi primjere sa zapada. U članku *Dreams and Visions in Medieval Miracle Accounts* (147-171) analizira hagiografske zapise vezane uz inkubaciju i snove te razlike prema bizantinskim primjerima danim u prethodnom članku. Autor kreće od srednjovjekovnih definicija u distinkciji snova i vizija te začecima religijske prakse liječničkih čuda. Iako su inkubacijska čuda tipična za bizantsko kršćanstvo, slični primjeri mogu se naći i u zapadnom kršćanstvu. Fokus je na dvije tradicije, onoj o sv. Martinu iz Toursa i onoj o sv. Rade Gundu. Autor daje pregled legendi vezanih uz svetog Martina te usporedbu s bizantinskim primjerima, uočava distinkciju da su na istoku svetišta i hramovi služili kao mjesta na kojem bi paci-

jent-spavač tražio ozdravljenje od sveca, dok bi na zapadu pacijenti svoje ozdravljenje tražili spavajući dalje od svetišta te očekujući da svetac dođe do njih da bi ih izliječio. Iz slučaja sv. Radegunda autor donosi zaključke o tome kako svetac liječi: preporukom da pacijent posjeti njegovo svetište i relikvije; izgovaranjem formula ili dodirivanjem bolesnog dijela tijela. Autor zaključuje da su rani, zapadni, srednjovjekovni primjeri liječenja putem snova slični kasnoantičkoj i bizantinskoj tradiciji. No, do značajne promjene na zapadu dolazi s pojavom kanonizacijskog procesa, kako se vidi na primjerima sv. Thomasa Becketa, sv. Elizabete Ugarske, svetog Stanislava, sv. Margarete Ugarske, te liječnika sv. Luja IX. – doktora Duda. Autor zaključuje da nije došlo samo do promjena u snovima povezanim s liječenjem, već i u narativima o čudima koji su se prilagodili novim uvjetima kanonizacijskih procesa.

Catherine Rider, profesorica povijesti na sveučilištu u Exeteru, u članku *Ritual Harm and Ritual Healing: Bartholomaeus Carrichter's On the Healing of Magical Illness (1556) (171-193)* istražuje kako su se rituali koristili u praksi liječenja, ali i kako su isti rituali mogli i naškoditi. Krećući od pretpostavke da postoji pozitivan i negativan način korištenja rituala, autorica postavlja pitanje kako su se razlikovali te je li ih promatrač razlikovao? Koristeći se tekstom švicarskog doktora Bartholomaeusa Carrichtera *O liječenju magičnih bolesti*, razmatra njegove opise rituala u svrhu liječenja. Smještajući autora u vrijeme i mjesto djelovanja te dajući informacije o njegovoj mogućoj publici, daje kontekst njegovom djelu. U drugom dijelu članka fokusira se na same rituale, one koji su mogli naškoditi i one koji su mogli liječiti te donosi primjere iz samog djela. Autorica upozorava na dvosmislenost ovih primjera, budući da Carrichter ne ukazuje na distinkciju između medicine i magije, rituala (naglašava da je to moderan koncept i da ga Carrichter nije upotrebljavao u opisivanju procesa) i ne-rituala, ali naglašava i razlikuje pozitivnu, neutralnu ili negativnu stranu procesa koje opisuje. Zanimljiva je sličnost između metoda kojima se netko može izliječiti ili mu se može naškoditi, autorica to pripisuje ambivalentnosti autora, društva i vremena u kojem je djelo napisano. Na ovom primjeru može se uočiti kompleksni odnos kasnosrednjovjekovnog društva prema magičnim bolestima i ritualnim izlječenjima.

Posljednji članak, *The Physician as Cure in Medical Scholasticism*, profesora povijesti medicine na sveučilištu Cantabria, Fernanda Salmóna, istražuje povezanost između empatije u liječenju i razvoja sveučilišne medicine. Za primjer koristi srednjovjekovno podučavanje liječnika u ophođenju prema pacijentima. Ukazuje da je element "vjere" u doktora ključan za ozdravljenje pacijenta te je i zbog toga bio iznimno bitan tijekom edukacije liječnika u srednjem vijeku. Proces transformacije kreće iz autoritativne predodžbe doktora kao nekog kome pacijent treba vjerovati da bi se izliječio (tzv. pakt izlječenja). Da bi potvrdio svoje argumente koristi se dvama srednjovjekovnim tekstovima: Petra Španjolskog i Taddea Alderotija.

Ova je knjiga izvanredno štivo ne samo iz perspektive liječničkih praksa, već religijskih i magijskih rituala te kulturnih konteksta u kojima su oblikovani. Obuhvaćajući široki dijapazon, ne samo kronološki, već geografski i tematski, čitatelju predstavlja bogati uvid u transformacije ritualnog liječenja. Također, koristeći se raznim izvorima autori ukazuju na mogućnosti istraživanja i bogatstvo teme ritualnog liječenja.

Anita Jambrek

At the Edge of the Law: Socially Unacceptable and Illegal Behaviour in the Middle Ages and the Early Modern Period, ur. Suzana Miljan – Gerhard Jaritz, *Medium Aevum Quotidianum*. Sonderband, sv. 28, Gesellschaft zur Erforschung der materiellen Kultur des Mittelalters, Krems 2012., 132 str.

Knjiga *At the Edge of the Law: Socially Unacceptable and Illegal Behaviour in the Middle Ages and the Early Modern Period* u izdanju časopisa i društva *Medium Aevum Quotidianum* engleski